

Jens Johan Hyvik – Innleiing

Eg var tilsett som stipendiat ved Ivar Aasen-instituttet ved Høgskulen i Volda frå 2003 til 2007 der eg saman med to andre stipendiar arbeidde med eit prosjekt om norsk målreising si historie. Den 24. april 2008 heldt eg mi prøveforelesing for graden Ph.D i historie ved Universitetet i Oslo, og artikkelen er ein lett frisert versjon av prøveforelesinga. Det oppgjevne temaet var:

Gje ein kort gjennomgang av romantikkens førestellingar om tilhøvet mellom språk og nasjon, og vurder i kva mon den danske og norske språkdebatten i perioden fram til ca. 1840 reflekterer desse førestellingane.

Doktoravhandlinga hadde tittelen: ”... *hvorfor har Norge ikke et eget nationalt sprog?*” *Språk og nasjonale førestellingar i Noreg 1739-1850*. Avhandlinga blei seinare trykt som bok med tittelen *Språk og nasjon 1739-1868. Norsk målreising. Band 1* (Samlaget. Oslo 2010). I prosessen frå avhandling til bok var den mest substansielle endringa at boka fekk eit nytt kapittel om tida 1850-68. Eg utvida og reviderte også avslutningskapittelet. Elles gjorde eg for det meste mindre endringar.

Men tilbake til prøveforelesinga. Temaet var sjølvsagt ikkje tilfeldig, og mi tolking er at det særleg hadde å gjere med to ting.

For det første, fram til om lag 1814 følgde eg i avhandlinga utviklinga både i Danmark og Noreg, medan eg etter 1814 langt på veg såg bort frå Danmark og konsentrerte meg om Noreg.

For det andre, i avhandlinga gjorde eg eit forsøk på å lansere ein modell som kunne seie noko om den viktige overgangen i oppfatninga av tilhøvet mellom språk og samfunn som skjedde i løpet av 1700- og 1800-talet. Alt frå tidleg i arbeidet med avhandlinga leitte eg etter eit teoretisk utgangspunkt som kunne passe til mitt bruk. Det viste seg ikkje å vere så enkelt. Mange var innom temaet, men få gjekk grundig inn i det, og det gjaldt særleg perioden før 1800. Til dette kom at eg meinte at nettopp i den perioden eg hadde føre meg skjedde det ein overgang frå ei før-moderne, patriotisk orientert forståing av forholdet mellom språk og samfunn (eller nasjon), til ein moderne og i aukande grad nasjonalistisk forståing. Språket blei ein sentral – ja, til tider den viktigaste – definerande faktoren for det nasjonale fellesskapet.

Ein utvikla og dekkande teori fann eg ikkje, men eg fann framstillingar som tok føre seg delar av den problematikken eg studerte, og da særleg bøker av Peter Burke og Joshua Fishman. Ut frå desse bøkene, annan litteratur, og ikkje minst mitt eige arbeid med kjeldene meinte eg det var grunnlag for å lage ein modell, som eg i avhandlinga omtalte som ein overgang frå ei før-nasjonalistisk til ei nasjonalistisk oppfatning av folkespråket i perioden. Det er inga hemmelegheit at å komme fram til modellen var ein svært tidkrevjande prosess, og det var først da eg hadde vore gjennom kjeldematerialet første gong at eg følte eg hadde oversikt til å lage ei meir konkret framstilling. Vegene blir som kjent til undervegs.

I modellen var folkespråk (eng. vernacular) eit nøkkelomgrep som eg i avhandlinga definerte som "eit språk eller dialekt med opphav i eit land eller region". Hovudpunkta i den før-nasjonalistiske oppfatninga er ei generell interesse for og bruk av folkespråk, vitskapeleg utforsking og ei pragmatisk haldning til folkespråket, t.d. med omsyn til språkblanding. På den andre sida var den nasjonalistiske oppfatninga som utvikla seg prega av ideologisering, språkstandardisering som ledd i nasjonsbygginga, og at det å verdsette folkespråket blei eit uttrykk for lojalitet til nasjonen. Overgangen er naturlegvis ein gradvis prosess med mange gråsoner. Utviklinga kunne arte seg ulikt (og få ulike uttrykk) til forskjellig tid og stad, men tendensen meiner eg er tydeleg.

Med omsyn til uttrykket før-nasjonalistisk bør det elles presiserast at det er tale om førestellingar som *kan*, men ikkje *må*, ha linjer fram mot ei nasjonalistisk forståing. Som ein av mine opponentar kommenterte under disputasen kunne eg kanskje heller ha brukt omgrepet "proto-nasjonalistisk", men eg valde også i boka å halde fast på det meir opne "før-nasjonalistisk".

Eit anna poeng, og nå nærmar eg meg korfor eg fekk spørsmål om å utdjupe om romantikken, var at modellen var eit forsøk på å bryte opp i ei vant forståingsramme. Motsetninga mellom opplysningsidear og romantiske idear har hatt stort – etter mi mening kanskje for stort – gjennomslag som forståingsramme i forskinga om (norsk) nasjonalisme, ikkje minst med omsyn til dei siste tiåra sin debatt om Ivar Aasen. Modellen eg lanserte er open for at begge idéstraumane kunne påverke og utvikle seg i nasjonalistisk retning, sjølv om det er opplagt at romantikken nok i større grad enn opplysningstidas tankegods dannar ein bakgrunn for ei nasjonalistisk oppfatning av tilhøvet mellom språk og nasjon. Modellen var derfor også eit forsøk på å lage eit teoretisk rammeverk for gjennom dette å sjå utviklinga i eit annleis lys, og slik bidra til nye diskusjonar.

Ei ulempe med forsøket var likevel at eg i avhandlinga kan ha komme i skade for å underkommunisere verknaden av romantikken. At eg i prøveforelesinga fekk i oppdrag å utdjupe tilhøvet mellom romantikken og språkdebattane var derfor på sin plass. Når det er sagt står eg fast på at modellen eg lanserte kan bidra med eit nytt perspektiv på det som tidvis kan sjå ut som eit stivna teoretisk rammeverk og ein fastlåst debatt.

Prøveforelesinga gav meg altså høve til å gå nærare inn på emne som delvis ikkje var med og delvis var underkommunisert i avhandlinga. Det gir derfor god mening å lese artikkelen som eit tillegg til avhandlinga (og boka), sjølv om ho vel også står greitt på egne bein.

Romantikken og språkdebattene i Danmark og Norge før 1840

Jens Johan Hyvik

I 1802 holdt Henrik Steffens sine berømte forelesninger i København, som gjerne regnes for romantikkens gjennombrudd i Skandinavia. Samme år gav også Lauritz Engelstoft ut en bok der han med romantikkens argumenter redegjorde for forholdet mellom nasjon og språk. I denne artikkelen vil jeg bruke året 1802 som startpunkt for en drøfting av i hvilken grad romantikkens forestillinger om forholdet mellom språk og nasjon spilte inn på språkdebattene i Danmark og Norge fram til ca. 1840. Først skal jeg imidlertid se nærmere på romantikkens forestillinger om forholdet mellom språk og nasjon.

Det har vært nødvendig å gjøre enkelte avgrensninger. Jeg har valgt ikke å gå inn på debatter mellom norske og danske om språklige forhold etter 1814 (f.eks. debatten om navn på språket i Norge), og jeg holder også utenfor debatter om forholdet mellom tyskspråklige og danskspråklige i den danske staten etter 1814. Siden temaet er språkdebatter skal jeg i utgangspunktet konsentrere meg om kilder som må betraktes som offentlige, for eksempel publikasjoner og foredrag, og jeg velger ikke å ta for meg kilder som ikke var offentlig kjente (f.eks. Gregers Lundhs skrift fra 1807 eller Ivar Aasens fra 1836).

Jeg har også bevisst valgt å forenkle. Enkelte kilder og temaer som gjerne kunne vært omtalt er derfor utelatt, samtidig som jeg vil framheve romantiske tendenser på bekostning av andre, for eksempel tankegods fra opplysningstiden. Poenget her er å etterspore i hvilken grad elementer av romantisk tankegods møtte resonans og var med å prege språkdebattene.

Romantikk, språk, nasjon

At romantikken som idéstrømning var viktig er hevet over tvil. Isaiah Berlin sammenligner den med de tre store revolusjonene, den industrielle, den franske og den russiske, og han mente at romantikken ikke var ”mindre langtrekkende” enn disse (1999: xiii).

Romantikken blir ofte beskrevet som en reaksjon i tyske intellektuelle kretser mot fransk politisk, kulturell og militær dominans på kontinentet fra og med andre halvdel av 1700-tallet og videre inn på 1800-tallet. Det er imidlertid vanskelig å gi en uttømmende og entydig definisjon på hva romantikk er, og jeg skal heller ikke forsøke på dette her. Helt kort skal jeg med utgangspunkt i Øysteins Sørensens definisjon slå fast at sentrale elementer i romantikken som idétradisjon er en motvilje mot å gi fornuften en overordnet posisjon slik vi finner i den rasjonalistiske tenkingen fra opplysningstiden. I romantikken blir det ikke-rasjonelle vektlagt, sentrale momenter er ”følelser, inderlighet, lidenskapelighet, naturlighet, organiske og ofte mytiske sammenhenger mellom grupper av mennesker og mellom mennesket og naturen” (2001: 19).

Hva kjennetegner romantikkens tenkning om forholdet mellom språk og nasjon? Kort kan vi slå fast at dette forholdet ble sett på som essensielt, ja, språk ble hos romantiske tenkere selve den definerende faktoren for nasjonen. John Edwards skriver: ”The linking of language with identity and with nation is in large part a product of the German romanticism of the late eighteenth and early nineteenth centuries ...” (1985: 23). Jeg skal derfor i det følgende konsentrere meg om den tyske romantikken, og særlig Herder og Fichte, til tross for at fremstillingen kunne utvides både i et tysk og et europeisk perspektiv. Poenget her er å få fram sentrale tendenser.

Johann Gottfried Herder knyttet med romantikkens forståelse språk til nasjon. Utgangspunktet hans var en debatt om selve opphavet til språk. I motsetning til dem som tidligere hadde hevdet at språket hadde guddommelig opprinnelse, eller på den andre siden var et resultat av menneskelig konstruksjon, hevdet Herder en slags middelvei: Mennesket hadde en gudgitt gave i form av fornuft, hørsel og tale, og derfra utviklet språket seg. Som Asbjørn Aarnes skriver ”regner han både med en skaper og en skapning” (1992: 174).¹

Språket og fornuften var for Herder de to viktigste egenskapene ved mennesket: ”Sproget er menneskevesenets ytre kjennetegn, slik som fornuften er det indre”, skriver Aarnes. Herder vektla at språket ble til i en sosial kontekst, og som mennesket var det ”stadig underveis” (Aarnes 1992: 171, 175). Ut fra sosiale og historiske forhold utviklet det seg forskjellige nasjonalspråk, skrev Herder: ”På samme måte som hele menneskeslekten umulig kunne vedbli å være en hjord, kunne det heller ikke beholde ett sprog. Slik formes altså nødvendigvis de forskjellige nasjonalspråk” (Herder 1992: 137). Herders utviklingsaspekt fører oss over til forestillingen om *det naturlige* og at språket utvikler seg som en organisme. Interessen for det partikulære eller særegne bunner i denne oppfatningen, og her finner vi også bakgrunnen for målet om å betrakte ting i lys av sin egen tid og sine egne

1. Se også Edwards 1985: 23

forutsetninger (og ikke etter universelle standarder). Fra dette fulgte også en sterk interesse for språkhistorie og for sammenlignende språkstudier.

For Herder ble språket det ypperste kjennetegnet på nasjonale fellesskap, og han slo fast: "Has a nation ... anything more precious than the language of its fathers? In it dwells its entire world of tradition, history, religion, principles of existence; its whole heart and soul" (sitert etter Berlin 2000: 189). Som Edwards skriver gikk Herder "from a discussion of language origins to a philosophy of linguistic nationalism, in which ancestral language and national continuity are intertwined" (1985: 23).

Herder var ikke den første som var opptatt av forholdet mellom språk og nasjon. Det nye er likevel, som Mary Anne Perkins skriver, at språket med Herder og den tyske romantikken fikk "spiritual significance", altså at det ble "hellig" (1999: 26, 61). Språket ble uttrykk for en gruppe (eller nasjonen) sin kollektive erfaring, utvikling og historie (se f.eks Berlin 2000: 193).

Nå må det sies at til tross for at Herder danner grunnlaget for det vi kan kalle den tyske, språklige nasjonalismen, utviklet han den ikke i retning av tysk overlegenhet. Herder var nasjonalistisk, men ikke sjåvinistisk. Han sa ikke at "ours is best", men at "ours is ours" (Edwards 1985: 24). Til dette kan vi tilføye at Herder mente at studier av enkelte nasjoner og språk skulle virke for å oppnå en høyere, universell erkjennelse.

Den som fremfor noen utviklet dette tankegodset i nasjonal, sjåvinistisk retning var Johann Gottfried Fichte. I flere skrifter, ikke minst i *Reden an die deutsche Nation* (1808), fulgte han opp Herders grunnsyn, men utviklet det i retning av tanker om tysk nasjonal og språklig overlegenhet. Vi kan likevel merke oss at han ikke hevdet at tysk var overlegent i seg selv, men fordi det tyske folk i motsetning til andre teutoniske (europeiske) folk – som for eksempel det franske – hadde unngått språkskifte. Tysk var altså overlegent fordi det hadde bevart sin originalitet og hadde utviklet seg gjennom en kontinuerlig tradisjon. Hos Fichte stod søken etter røttene og ideen om et "Ursprache" sentralt (Perkins 1999: 56), men det var likevel kontinuiteten i utviklingen som var det viktigste: "The importance lies solely in the fact that this language continues to be spoken, for men are formed by language far more than language is formed by men" (Etter Edwards 1985: 25).

I motsetning til tysk, var etter Fichtes mening det franske språket (og andre moderne latinske språk) resultat av språkblanding. Et viktig aspekt ved Fichtes lære var altså at språkblanding var en uting. Dette svekket nasjonen og med tiden kunne det medføre nasjonens død. Her finner vi altså tydelig ideal om språklig renhet.

Vi kan merke oss et par punkter som jeg så langt bare har vært innom. For det første var talespråket det primære både for Herder og Fichte. Skriftspråket var med Herders ord "kun skygger" (1992: 48), uansett hvor lang tradisjon skriftbruken

hadde. For det andre vil jeg fremheve vektleggingen av utvikling og kontinuitet. Herder mente at språket gikk igjennom en naturlig utvikling, det var ”organically evolving and dynamic”, som Perkins skriver (1999: 60), eller utviklet seg gjennom ”natural growth” som Berlin formulerer det (2000: 191). Heller ikke Fichte avviste en slik utvikling, men han fremhevet – som vi har sett – at dette måtte skje gjennom kontinuitet og med rot i et opprinnelig urspråk. Om ikke ble språket, som han skrev med særlig henvisning til fransk, ”a language which has movement on the surface only but is dead at the root” (etter Edwards 1985: 14).

Vi kunne gjerne ha innført skiller i utviklingen av romantisk tankegods, for eksempel mellom før-romantikk og romantikk, eller mellom romantikk og nasjonalromantikk. Her har jeg likevel forenklet og vil kun bruke en kategori.

I det følgende skal jeg undersøke i hvilken grad vi finner igjen romantikkens forestillinger om forholdet mellom språk og nasjon i den aktuelle perioden. For å oppsummere dreier dette seg særlig om disse tankene:

1. En sammenknytting av forholdet mellom språk og nasjon på den måten vi har sett hos Herder og/eller Fichte der språket får ”spirituell betydning”.
2. En interesse for sammenhenger, fremfor alt historiske (diakrone), men også synkrone. Herunder også organisme-tankegang.
3. Forestillinger om urspråk og vektlegging av språklig kontinuitet og tradisjon. Herunder også renhetsideal.
4. Forestillinger om talespråkets primære rolle versus skriftspråket og at dette knyttet til nasjonale forestillinger.

Unionens siste år

Peter Skautrup fremhever i sitt standardverk om det danske språkets historie at interessen for og anerkjennelsen av språkets viktighet var økende på 1700-tallet. Likevel kunne man som Skautrup skriver ”være god patriot uden at tale landets sprog” (1953: 131). Når det er sagt var utviklingen mot slutten av 1700-tallet at språket gradvis fikk økende betydning som dansk-norsk identitetsmerke. Ikke minst ser vi dette i den såkalte ”tyskerfeiden” i 1789–90.

Laurids Engelstoft er trolig den første tydelige eksponenten for en utpreget romantisk oppfatning av forholdet mellom språk og nasjon i Danmark-Norge. I hans tilfelle vet vi ganske sikkert at de romantiske oppfatningene ikke stammet fra Steffens. Engelstoft hadde selv truffet Herder i Weimar i 1798. I et skrift fra 1802, *Om den Indflydelse, Opdrageren, især den offentlige, kan have paa at indplante Kiærlighed til Fædrelandet*, skrev han:

Kiærlighed til Modersmaalet er paa en vis Maade uadskillelig fra Kierligheden til Fædrelandet selv. Kan man foragte hiint uden med det samme at ringeagte dette? [...] en Nations Sprog er det ikke Udtrykket af dens Karakter, dens Følelsers og Grundsætningers Vehicel? Er det ikke indflettet i dens indre Væsen, og hører saa at sige til dens Primærform? Kunde Sproget gaae i Foragt, og Nationen blive selvstændig? Kunde Sproget døe ud, og Nationen være den samme? Nei Sprog og Nation staae og falde med hinanden. Med Sproget falder Nationen, naar den foragtede sig selv, afklæder sig den Karakter og Originalitet, som beroer paa Modersmaalets Vedligeholdelse og Ære (etter Skautrup 1953, s. 131).

Engelstoft var den sentrale skikkelsen som introduserte romantikkens oppfatninger om forholdet mellom språk og nasjon i Danmark-Norge. Han fulgte også tankene videre i boka *Tanker om Nationalopdragelsen betragtet som det virksomste Middel til at fremme Almenaand og Fædrelandskiærlighed*, som kom i 1808.

Vi finner flere tendenser som har romantiske innslag i årene fram mot 1814. En slik tendens er fokuset mot norrønt som vi finner blant annet i Selskapet for Norges Vel sine prisoppgaver (Hyvik 2010: 162–163). Nevnes må også Rasmus Rasks *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog* fra 1811, og P.A. Müllers avhandling *Om det islandske Sprogs Vigtighed*. Müller snakket om språkets ”skjønnere Urform” og kom blant annet med lister over ord som kunne lånes eller lett fordanskes (Skautrup 1953: 156). Også Jacob Aall målbar tanker som minner om romantiske forestillinger på vegne av det norske talemålet da han i 1811 talte ved universitetsfesten i Arendal (Hyvik 2003: 108).

Romantiske ideer finner vi også i et foredrag Oluf Christian Olufsen holdt i 1811. Utgangspunktet for en stor del av drøftingen til Olufsen var de språklige skillene i helstaten. Han aksepterer at det i Norge eksisterer et ”eget Sprog” i talemålet, og for Norge som for andre folk gjaldt regelen at: ”[d]ens Individualitet maae derfor nødvendig bryde frem, naar det udvortes Tryk enten slappes af eller forsvinder” (Olufsen 1839: 162). Om det politiske trykket fra helstaten forsvant ville etter hans mening ”det egentlige Norske [språket]... hæve sig og efterhaanden træde frem i det mundtlige Lære-foredrag og i Skrifter” (1839: 164). Nå peker andre tendenser i skriftet ikke nødvendigvis i romantisk retning, men Olufsens oppfatning av kulturell ulikhet mellom Norge og Danmark der språket var et viktig element er utvilsomt interessant.

Vi ser altså at i tiden fram til 1814 finner vi uttrykk for romantikkens forestillinger om forholdet mellom språk og nasjon, selv om de enda må sies å være relativt lite utviklet. På et overordnet plan er Engelstoft den fremste talsmannen for et slikt syn, men vi merker oss også den voksende interessen for norrønt og at en intellektuell som Olufsen problematiserte de kulturelle og herunder språklige forholdene innad i staten.

Romantikk i danske språkdebatter etter 1814

Det er en generell tendens etter 1814 at Danmark er tidligere ute enn Norge med hensyn til språkdebatter der romantiske forestillinger kommer tydelig frem. Aktørene var mange, men jeg har valgt å fokusere på to av de viktigste, som også står fram som hverandres motpoler: Rasmus Rask og Christian Molbech.

Rask er uten tvil den viktigste språkforskeren vi finner i Danmark og Norge før 1840. Hans stilling som en av opphavsmennene til den sammenlignende språkvitenskapen har også sikret han en plass i språkhistorien. Som språkforsker kan vi godt kalle Rask genial, men på det personlige plan var han sær og tidvis utilnærmelig. Med unntak av reisene levde han det meste av sitt voksne liv en studenttilværelse på Regensen i København. Som Ivar Aasen gjorde han også mislykkede forsøk på frieri, og – som Aasen – forble han evig ungkar.

Rasks forhold til romantikken er tvetydig. Han delte Herders oppfatning av ”sproget og stilen som et spejl af folkets eller forfatteres ånd” (Diderichsen 1960: 105), og også hans klassifisering av språk i slektskapssystem, der han samtidig anerkjente språkernes individualitet peker i romantisk retning (Diderichsen 1960: 148). Vi kan også tilføye hans begeistring for islandsk.

Likevel står Rask samtidig i opplysningstidenes tradisjon. Han hadde et språklig ideal som Paul Diderichsen kaller for ”fransk-klassisk” og som innebar ”et klart, let retorisk og smagfuldt foredrag, uden arkaismer eller folkelige vandringer”. Dette idealet fulgte han i sine egne oversettelser, og poenget illustreres av at han reagerte kraftig på den romantisk inspirerte Grundtvig og hans arkaiserende og ”folkelige” stil i sagaoversettelsene (Diderichsen 1960: 104–05).

Til forskjell fra Jacob Grimm, som Rask etter mange års samarbeid brøt kontakten med på 1820-tallet, hadde Rask i sine språkstudier mer et sammenlignende perspektiv, enn et historisk (Bjerrum 1959:167–68). Der Grimm var opptatt av språkernes historiske utvikling og ikke minst overgangsfasene, var Rask opptatt av sammenliknede studier av utviklede språk.

I sin doktoravhandling ser Marie Bjerrum Rasmus Rask fremfor alt som inspirert av opplysningstidens rasjonalistiske ideal, og fremstiller hans ideer i motsetning til romantikken (1959: 16). Paul Diderichsen plasserer imidlertid Rask i en mellomposisjon, som en overgangsfigur, og sett i gjennom historikerens briller – altså mine – synes det å være riktig. I en oppsummering skriver Diderichsen at Rask fremstår som ”en splittet overgangstype” (1960: 147).

Christan Molbech var på sin side ikke splittet i forhold til romantikken, og han fremstår – sammen med Laurits Engelstoft – som en av de varmeste forsvarerne av romantikkens idealer i oppfatningen av forholdet mellom nasjon og språk i Danmark i første halvdel av 1800-tallet.

Dette kom tydelig fram i skriftet *Om Nationalsprogets Hellighed* fra 1815. Skriftet er tvers igjennom preget av romantikken, og allerede i tittelen finner vi en referanse til språkets hellighet. Skriftet har ellers flust av referanser til romantikkens ideologer. Av danske står Engelstoft i en særstilling, men vi finner også flere direkte referanser til Fichte og Herder.

I skriftet gjør Molbech nøye rede for sammenhengen mellom språk og nasjon. Uttaler som i denne sammenhengen kunne vært verd å sitere er mange, men jeg skal avgrense meg til en:

Naar vi skal see os om efter det første, det tidligste, det almindeligste og umiskjendeligste Mærke paa et Folkesamfunds Tilværelse som egen, selvstændig Nation: da finde vi dette i Sproget. Saamange Mennesker, som tale et fælles Sprog, udgjøre af Naturen, et uadskilleligt Heelt, og ere ved uendelig mange, heraf udspringende Baand sammenknyttede, endog uden alt Hensyn til Statsforhold og deraf opstaaende konstige Foreningsmidler. Hvad Landet ... er for den physiske Begrændsning, det er Sproget for den aandelige; og med Rette antages den sidste for den høiere. Thi det er hverken Floder, Have eller Bierge, som ved deres Landemerker bestemme Grændserne for et Folk; men en indvortes Eenhed, der udtaler sig i Sproget, forbinder Menneskene til et Folk, og paa Grund af denne Eenhed have de holdt sig sammen inden for naturlige eller fastsatte Grændser, og saavidt denne Enhed strækker sig, saavidt rækker Folket (Molbech 1815: 6–7).

Mer rendyrket romantikk finner vi knapt, men Molbech hadde også lagt fram tanker som peker i samme retning før. I skriftet *Om dialecter eller Mundarter og Samling af danske Landskabsord* fra 1811 skrev han blant annet at ”ethvert Folk [er] virkelig til, som Folk, saalænge dets Sprog lever”, og han snakket om ”Sprogets Organisme” (Molbech 1811: 13, 37).

Bakgrunnen for Molbechs *Om Nationalsprogets Hellighed* var en pågående debatt om mulighetene for et felles skandinavisk språk. Molbechs hovedpoeng var at ut fra hans romantiske forestillinger var dette verken ”muelig, eller ønskelig”. Han advarte mot ”at to Nationer ... frivilligen oppoffre deres ypperste National-eiendom, og derved forberede deres Tilintetgiørelse, som selvstændige Folkeferd”, og han slo fast at det var tåpelig ”at ville være klogere end Naturen, at ville forene, hva der er adskilt” (Molbech 1815: 18, 21).

Når dette er sagt var ikke Molbech mot alle endringer i det danske språket. Også elementer fra svensk mente han at en kunne se til, men han pekte på norrønt som den viktigste, språklige kilden (Molbech 1815: 23 og 19–20). Likevel poengterte han at det ikke var bedre å ”fordærve vort Sprog ved islandske, end ved svenske Barbarismer”. Om man gjorde endringer måtte disse etter Molbechs syn ”søge at bevare, hva der er Sprogets og Nationens hævdede Eiendom, og ikke give vort eget bort, for at modtage det Fremmede” (1815: 20). Vi må merke oss at for Molbech var kontinuiteten helt essensiell.

Mens Rask var en tvetydig overgangsfigur, stod Molbech fast plantet i romantikken. I språksyn skiltes de to ved samme vei som Grimm og Rask. Som Grimm var også Molbech på typisk romantisk vis mest opptatt av den historiske utviklingen og han prøvde i sine studier å se på de lange linjene i det danske språkets utvikling og slik å finne røttene, samt skildre utviklingen fram mot moderne dansk (Bjerrum 1959: 159). Ikke overraskende hadde Molbech et nært forhold til Grimm – de to fant hverandre i den språkhistoriske vinklingen – og Molbech unnslo seg heller ikke for å baktale Rask ovenfor Grimm etter at Molbech og Rask hadde brutt kontakten.

Også med hensyn til dialektene kan vi merke en forskjell mellom Rask og Molbech. Begge var (svært) skeptiske til å ta inn dialektelement fra talespråket i skriftspråket, men der Rask i det hele var relativt uinteressert, var det ingenting å si på Molbechs interesse. Det er neppe feil å si at han var en av Nordens fremste dialektforskere.

I offentlig debatt fremstod Rask og Molbech framfor noe som motpoler i rettskrivingsdebatten. Debatter om rettskrivingen går langt tilbake, 1700-tallet er full av livlig rettskrivingsdebatt i Danmark, og de fortsatte i årene etter 1814. Det interessante i denne sammenhengen er i hvilken grad disse debattene var preget av romantiske forestillinger etter 1814.

I 1823 begynte Rask å publisere mindre stykker om rettskrivingsendringer, noe som ledet ut i hans bok *Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære med Hensyn til Stamsproget og Nabosproget*, som kom ut i fire hefter 1825–26. Debatten fulgte allerede med de første innleggene i 1823 (Rask 2002:196–207).

Jeg skal ikke gå nøyere inn på Rasks forslag. Vi kan kort slå fast at det var radikalt i retning av å ta hensyn til uttalen, men likevel mer moderat enn han nok selv kunne tenkt seg. Han tok også hensyn til skrivebruken. Jeg vil imidlertid trekke fram at grunnlaget for hans forslag var et klart skille mellom talespråk og skriftspråk. Å endre talespråket var uaktuelt, det var ”naturens verk, det hele folkets ejendom; at ville forandre det egenmægtigt, var dels afsindighed, dels forbryterisk”, skrev han et sted (etter Rask 2002: 195). Men med skriftspråket var det annerledes. Det var ”alene kunstens værk”, og altså konstruert. Derfor kunne det også endres vilkårlig og rasjonelt (Rask 2002: 195). For så vidt var ikke dette i strid med romantikkens ide om talespråkets primære stilling, men det brøt med romantikkens ideal om kontinuitet. At Rask dessuten ville innføre det svenske tegnet ”å” virket som ved på bålet i debattene som fulgte.

Til tross for at enkelte helt eller delvis støttet Rask, var motstanden overveldende. Av dem som rykket ut var, ikke overraskende, Molbech. I skriftet *Om den ny-svenske Skrivemaade i dansk Skrift* (1825), gikk han til frontalangrep på Rask. Argumentasjonen til Molbech gikk nettopp på bruddet med kontinuitet, tradisjon og utvikling. Det danske skriftspråket hadde gått gjennom ”600 Aars uafbrudte

Brug”, skrev han (Molbech 1825: 34), og det burde ikke endres i brå kast. Molbech beskrev sin ”Grundsætning” som at ”*man skrive Sproget som det skrives*” (1825: 3).²

Etter Molbechs mening var skriftspråket et vel så viktig nasjonalt kjennetegn som talespråket. ”Skrivebrugen ... ligesaavel som Talebrugen” var ”en taus Overenskomst imelem Mængden af en dannet, oplyst Nation,” skrev han (1825: 10). Derfor var det ikke opp til språklæreren å endre språket, det måtte skje gjennom gradvis, litterær bruk (Molbech 1825: 12). Språket kunne rett nok endres og tilpasses, men med måte, slik vi har sett han beskrev det i 1815. At Rask, etter Molbechs syn, stod for en ”mer svensk, end dansk Skrivemaade i vort Modersmål” (1825: 19), hjalp naturligvis ikke.

Som vi ser la Molbech mindre vekt på skillet mellom skriftspråk og talespråk som Herder – i hvert fall prinsipielt – hevdet. Imidlertid la han desto større vekt på et annet romantisk ideal, kontinuitetsprinsippet. Dette må etter min mening tolkes som en tilpasning av romantikkens idealer til den danske konteksten og den pågående rettskrivingsdebatten.

Jeg har konsentrert meg om Molbech og Rask, men for å følge linjen fram til 1840 kommer vi ikke utenom N.M. Petersen, som ble Rasks faglige arvtaker. Petersen har blitt beskrevet som mer romantisk orientert enn Rask, da han hadde et sterkere historisk perspektiv i sine språkstudier (Diderichsen 1960: 104).³ Det er imidlertid for hans oppfølging av Rasks ideer på rettskrivingsområdet at Petersen er mest kjent. Her knyttet han seg til skandinavismen, og han gjorde etter hvert enkelte justeringer på Rasks rettskrivingslære for å tilpasse modellen til dette (Skautrup 1953: 169).

For å oppsummere: Vi finner romantisk tankegods både hos Rask og Molbech i perioden etter 1814. Likevel er Molbech den tydeligste romantikeren, mens Rask er mer tvetydig.

Romantiske forestillinger i norsk språkdebatt etter 1814

Jeg vil i denne delen ikke følge de enkelte språkdebattene, men heller drøfte synspunkter som kom fram i disse debattene med utgangspunkt i tre spørsmål.

1. Finner vi i Norge forestillinger om det nære forholdet mellom språk og nasjon uttrykt på romantisk vis?

2. Molbechs uth.

3. Blant annet i boka *Det danske, norske og svenske Sprogs Historie under deres Udvikling af Stamsproget* (1829–30). Se også Bjerrum 1960: 159–61.

2. I hvilken grad preget romantiske forestillinger det vi kan kalle for det a-symmetriske forholdet mellom skriftspråk og talespråk i Norge etter 1814?
3. Hvordan blir forholdet mellom urspråk og språklig utvikling (kontinuitet) forstått i Norge? Underveis skal jeg også trekke noen sammenligninger til perspektivene vi har sett i Danmark.

Finner vi i Norge forestillinger om det nære forholdet mellom språk og nasjon uttrykt på romantisk vis? Det tidligste klare uttrykket som reflekterer romantikkens overordnede syn på forholdet mellom nasjon og språk er Jacob Rosteds avhandling fra 1816, *Udsigt over det norske Sprogs Forandringer*.⁴ Her skriver han blant annet at "Sproget er Udtryk" for "Folks Tænkemaade og Charakter", og han følger synspunktet om at språkene er i utvikling, samtidig som de bevarer sin egenart (Rosted 1816: 1–2).

Vi finner også tendenser til slikt tankegods andre steder, blant annet i Sagakretsen (Hyvik 2002: 66), men de første mer omfattende drøftingene som tar inn over seg slike perspektiver finner vi i 1830-årene, hos de "tre store": Hielm, Wergeland og Munch.

Hielm går i sin artikkel fra 1832 ikke av veien for å knytte sitt syn til Laurits Engelstoft, som han siterer: "Med Sproget falder Nationen, naar den, foragtede sig selv, afklæder sig den Karakter og den Originalitet som beroer paa Modersmaalets Vedligeholdelse og Ære" (Hielm 1970: 170). Men Hielms perspektiv var altså Norge, ikke helstaten. Han slo fast at forskjellen på dansk og norsk var stor, ikke bare i "den blotte Betoning af Ordene", men den måtte "ligge dybere og være mere omfattende" (1970: 170).

I Wergelands *Om norsk Sprogreformation* finner vi den romantiske tanken om sammenhengen mellom språk og nasjon når han skrev: "*Landets Charakter præger sig i Folkets, dettes i Sproget*" (Wergeland 1970: 203).⁵ Wergeland ga også i stykket uttrykk for en romantisk tankegang når han beskrev forholdet mellom lydene, språket og nasjonen (Storsveen 2004: 589–90).

I forhold til Hielm og Wergeland står P.A. Munch for et syn preget både av ny språkforskning og et romantisk renhetsideal. Ut fra dette avviste han i Fichtes ånd sammenblanding av dansk skriftspråk og norsk talespråk (selv om han ikke avviste alle modifikasjoner i skriftspråket i norsk retning). I motsetning til både Hielm og Wergeland, samt tyske og danske romantikere, oppfattet ikke Munch språket som det viktigste kjennemerket på nasjonen: "Nationaliteten grunder – sig ikke saa meget paa Sproget, som paa Indbyggernes Charakter og Landets Natur", skrev

4. Skriftet ble utgitt som Innbydelsesskrift ved Katedralskolen i Christiania. Tittelen er håndskrevet i det eksemplaret jeg har hatt tilgang til (tilføyd av Rosted selv?).

5. Wergelands uth.

han (Munch 1970: 181). Dette er så vidt jeg vet et originalt poeng hos Munch og kan tolkes som et forsøk på å tilpasse romantiske idealer på den norske konteksten.

For det andre, i hvilken grad preget romantiske forestillinger det vi kan kalle for det a-symmetriske forholdet mellom skriftspråk og talespråk i Norge etter 1814?

Som vi har sett argumenterte Molbech mot Rask sitt rettskrivingsforslag, ut fra et syn om at tale- og skriftspråket måtte ses i sammenheng. Til dette kom at både Rask og Molbech var skeptiske til å ta opp talemåselement i skriftspråket. Når vi vender oss til Norge, finner vi en sterk tendens til oppvurdering av talemålet som primært, og for flere ble det å ta opp elementer fra dialektene i skriftspråket en uttalt målsetning. Nå må det sies at hovedtendensen var motstand mot slike endringer også i Norge, men understrømmen som ønsket endring synes likevel å være sterk og på frammarsj.

Nå finner vi slike tendenser også på 1700-tallet, og disse kan derfor ikke nødvendigvis knyttes til romantikken. Likevel var argumentasjonen etter 1814 annerledes. Det er ikke lenger generell kartlegging og fellesspråket som er perspektivet. Argumentasjonen er nå eksplitt nasjonal og det å ta opp elementer fra talemålet blir en nasjonal oppgave – kanskje plikt.

Jacob Aall er et eksempel, når han i sine sagaoversettelser tok inn ord han hadde hørt i bøndernes tale. Han håpet at dette ”opvækker Deeltagelse i hver Nordmands Bryst”.⁶ Når Mauritz Hansen og Bjerregaard brukte norske ord i henholdsvis boka *Luren* (1819) og *Fjeldeventyret* (1824) kan det også ha bakgrunn i romantiske forestillinger (Seip 1914: 24–25).

For Wergeland var det å bringe inn talemåselement fra dialektene selve kjernen i hans prosjekt: Målsetningen var ”med Talesproget at bøde paa Skrifisproget, og redde hvad der lader sig redde”, og gjennom det skape et ”nyt” språk: ”Et kraftfuldt og rigt Talesprog gjorde sin Indfødsret gjældende, og forenede sig med det gamle Skrifisprog for at føde et nyt [...]” (Wergeland 1970: 192, 203).⁷ Utgangspunktet for Wergeland, som for Jacob Aall, var den ”lexikalske Berigelse” av skriftspråket med element fra allmuens talespråk (Wergeland 1970: 209). Men det er klart at Wergelands prosjekt var kommet mye lenger enn det Aall stod for.

Også Hielm mente at en skulle bruke talespråket for å bearbeide skriftspråket. Han tok utgangspunkt i talespråket i byene, selv om det også måtte bli ”beriget og ordnet ved det i Virkeligheden langt fuldkomnere Bondesprog” (1970: 177).

Munchs syn er i denne sammenhengen også interessant. Som vi har sett tok han avstand fra å bearbeide skriftspråket etter talespråket, men han hevdet at i det norske talespråket eksisterte det et nasjonalt språk om man, som han skrev, ”betragter Levninger, som endnu findes i vore Dialekter” (Munch 1970: 184). Selv om Munch mente at dette språket hadde mangler, særlig grammatiske, under-

6. Aall 1816 i tidsskriftet *Saga*, bind 1: 4. I innledningen til ”Kjartan Olafsons Omvendelse”.

7. Wergelands uth. Gjelder også det følgende.

streket han flere steder talespråkets egenart. Det er utvilsomt på bakgrunn av denne oppfatningen at Munch i slutten av artikkelen foreslo å lage først et ”fælles Tale-sprog” som kunne utvikles til et skriftspråk (1970: 190).

Ut fra situasjonen i Norge med et a-symmetrisk forhold mellom skrift- og talespråk, fikk romantikkens tanke om talespråket sin primære funksjon for å utrykke nasjonalitet en sterk resonans. Dette perspektivet ble trolig dradd lenger her enn andre steder.

For det tredje, hvordan blir forholdet mellom urspråk og språklig utvikling (kontinuitet) forstått i Norge? Spørsmålet har to ledd og vi kan ta for oss forestillingene om urspråk først. På grunn av den norrøne arven lå forholdene i Norge til rette for å gripe til slike forestillinger.

Kort tid etter unionsbruddet definerte Jacob Rosted i sitt skrift fra 1816 norrønt som norsk: ”Dette Sprog, som jeg her kalder det norske, fordi det virkelig var norsk”, skriver han (s. 6). Også Steenbuch hevdet lignende tanker i et innlegg i *Morgenbladet* i 1828.⁸

Jacob Aall tok også for seg den særegne norske forbindelsen til norrønt og han knyttet en direkte utviklingslinje til samtidens norske talespråk: ”I vore Fjeldstuer høres end nuomstunder en Gjenlyd af Sagaskriftets Toner”, skrev han og mente at ”Oldtidens Frembringelser” var ”for os viktigere og interessantere end for andre Nationer”.⁹

I det hele var fokuset mot norrønt en viktig tendens, noe vi blant annet ser i tidsskriftet til *Samfundet for det Norske Folks Sprog og Historie*.¹⁰ Fra 1830-årene må vi også trekke fram Ludvig Kristensen Daa sitt initiativ for å gjøre norrønt obligatorisk til filologisk embetseksamen.¹¹ Munch knyttet også linjen til den norrøne arven, og Wergeland var også inne på tanken.¹²

La oss så forsette til spørsmålets andre ledd, forholdet til utvikling og kontinuitet. En tendens her er at de aller fleste som engasjerte seg i språkdebattene i Norge mellom 1814 og 1840 argumenterte for at Norge hadde del i den språklige – også skriftspråklige – utviklingen i unionstiden.

Argumentasjonen i det språklige kuppet i og etter 1814, som i korthet gikk ut på at man begynte å kalle skriftspråket i Norge for norsk, bygger på en forestilling

8. Steenbuch i *Morgenbladet* nr 23 1828.

9. Aall 1816 i tidsskriftet *Saga*, bind 1: 299–300. I innledningen til ”Oversættelse af en Deel af Niála-Saga”.

10. Se f.eks Fortalen til bind 1 i *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie*, 1833.

11. Daa skrev et langt innlegg om saka i *Morgenbladet*, nr 19, 1836. Innlegget ble også trykt som pamflett. En gruppe studenter tok opp saka videre i en uttale og Hermann Foss tok opp saken på Stortinget. Se *Morgenbladet* 1836, nr. 86. En oversikt over debatten finnes i Hyvik 2010, s. 239-240.

12. Munch 1970, flere steder. Wergeland er generelt mer opptatt reform på grunnlag av allmuens talespråk, men også han trakk linjene bakover. Wergeland 1970, s. 197 og 201.

om ubrutt tradisjon og utvikling.¹³ Her fremholdt man at det norske skriftspråket hadde en felles tradisjon med dansk under unionstiden, derfor var dette også det norske skriftspråket og burde kalles norsk. Det var en forestilling som man reagerte på i Danmark (bl.a. Rask og Grundtvig), men i Norge vant forestillingen gradvis hegemoni i løpet av tiåra etter 1814.

Nå skal jeg ikke argumentere for at dette synet uten videre bygger på romantikkens idealer, det var utvilsomt også preget av å være en dyd av nødvendighet. Likevel kan en stille spørsmålet om romantikkens kontinuitetsaspekt passet godt inn her, i hvert fall om man så stort på det. For Munch, som la vekt på renhetstanken, ble imidlertid dette helt feil.

Avslutning

Jeg har fulgt romantiske forestillinger om forholdet mellom språk og nasjon gjennom språkdebattene i Danmark og Norge i perioden fra begynnelsen av 1800-tallet og fram til 1840.

Bildet som tegner seg er ikke tydelig. Romantikken er mangetydig, og i en framstilling som denne er faren alltid til stede for at ”alt blir romantikk”.

Likevel mener jeg å ha vist at flere av romantikkens ideer blir reflektert inn i språkdebattene i Danmark og Norge. Dette skjer på ulike vis, og hva som ble vektlagt var i stor grad avhengig av kontekst (og person). Hos mange av aktørene vi har sett på, særlig i årene etter 1814, finner vi romantiske elementer. Likevel er det få som er entydige romantikere, og om jeg hadde hatt muligheten til å gå nærmere inn på de enkelte personene vi har sett på her, ville vi funnet at mange av dem i større grad var rasjonalistisk orientert og preget av opplysningstankegang enn de var preget av romantikken. Poenget har imidlertid vært å vise at elementer av romantisk tankegoods møtte resonans og var med å prege språkdebattene.

Litteratur og kilder

Berlin, Isaiah. *The Roots of Romanticism*. Princeton, New Jersey. 1999.

Berlin, Isaiah. *Three critics of the enlightenment. Vico, Hamann, Herder*. Princeton, New Jersey. 2000.

Bjerrum, Marie. 1959. *Rasmus Rasks afhandlinger om det danske sprog. Bidrag til forståelse af Rasks Tænkning*. Dr. avhandling, Universitetet i København. København. 1959.

13. Øystein Sørensen har lansert begrepene språklig ”kupp”. (Sørensen 1997 og 2001, og 2002) For en oversikt, se også Hyvik 2010, 182–186.

- Diderichsen, Paul. *Rasmus Rask og den grammatiske tradition. Studier over vendepunktet i sprogvidenskabens historie*. København. 1960.
- Edwards, John. *Language, Society and Identity*. Oxford. 1985.
- Herder, Johann Gottfried. *Om sprogets opprinnelse*. Oslo. 1992 [1772].
- Hjelm, Jonas Anton. "[Om norsk språk]", i E. Hanssen: *Om norsk språkhistorie*. Oslo, s. 169-179. 1970 [1832].
- Hyvik, Jens Johan. "'- en Forbrydelse mod Nationen'. Tidsskriftet Saga (1816–20), et nasjonalt dannelsesprosjekt som mislyktes", i *Historisk Tidsskrift*, nr 1/2002: 55–81. 2002.
- Hyvik, Jens Johan. "*Fædrelandske Ideer*". *Jacob Aalls nasjonsforståelse 1799–1814*. Med en innledning av J. Peter Burgess. Kristiansand. 2003.
- Hyvik, Jens Johan. *Språk og nasjon 1739-1868. Norsk målreising*. Band I. Oslo. 2010.
- Molbech, C. *Om Dialecter eller Mundarter og Samling af danske Landskabsord med en Indledning om Kierlighed til Modersmaalet og en Indbydelse til det danske Sprogs Venner*. Kiøbenhavn. 1811
- Molbech, Christian. *Om Nationalsprogets Hellighed. Med en Efterskrift til det danske Publicum*. Kiøbenhavn. 1815.
- Molbech, Christian. *Om den ny-svenske Skrivemaade i dansk Skrift, og Urigtigheden af de for sammes Antagelse givne historiske Grunde*. Kiøbenhavn. 1825. *Morgenbladet* 1828.
- Munch, Peter Andreas. "Norsk Sprogreforation", i E. Hanssen: *Om norsk språkhistorie*. Oslo, s. 180–91. 1970 [1832].
- Olufsen, Oluf Christian. "O. Chr. Olufsens Skildring af den dansk-norsk-holstenske Stat i Aaret 1811", i *Samlinger til det Norske Folks Liv og Historie*. Bind 6: 145–170. 1839.
- Perkins, Mary Anne. *Nations and Word, 1770 – 1850. Religious and metaphysical language in European national consciousness*. Aldershot. 1999.
- Rask, Kirsten. *Rasmus Rask. Store tanker i et lille land*. København. 2002
- Rosted, J. *Indbydelsesskrift [Udsigt over det norske Sprogs Forandringer]*. [Christiania]. 1816.
- Saga. Et Fjerdingaars Skrift*. Bind 1. 1816.
- Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie*. Bind 1. 1833.
- Seip, Didrik Arup. *Norskhet i sproget hos Wergeland og hans samtid*. Kristiania. 1914.
- Skautrup, Peter. *Det danske sprogs historie. Tredie bind. Fra Holbergs komedier til H. C. Andersens eventyr*. København. 1953.
- Storsveen, Odd Arvid. *En bedre vår. Henrik Wergeland og norsk nasjonalitet*. Dr. avhandling, Universitetet i Oslo. Oslo. 2004.

- Sørensen, Øystein. "What's in a name? The Name of the Written Language of Norway", i Ø. Sørensen og B. Stråth: *The Cultural Construction of Norden*. Oslo. 1997: 121–37.
- Sørensen, Øystein. *Kampen om Norges sjel. Norsk idéhistorie*, bind III. Oslo. 2001.
- Sørensen, Øystein. "Språkutviklingen på 1800-tallet", i E. B. Johnsen: *Vårt eget språk*. Oslo. 2002: 63–74.
- Wergeland, Henrik. "Om norsk Sprogreformation", i E. Hanssen: *Om norsk språkhistorie*. Oslo. 1970 [1835]: 192–217.
- Aarnes, Asbjørn. "Efterord", i J. G. Herder: *Om sprogets opprinnelse*. Oslo. 1992: 163–78.

